

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול באנשים החיים בעוני

רוני סטריאר, מרים בן-עוז, הדס דיקמן, סנאא ח'שיבון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חייריה על-חמרה ומאירה קיפרמן

עבודה סוציאלית היא המקצוע המזוהה ביותר עם בעיית העוני. מראשיתה נקשר קיומה של העבודה הסוציאלית עם רווחתן של האוכלוסיות המוחלשות ביותר מבחינה חברתית-כלכלית. גם בימינו, מאה שנים מאז היווסדה, רוב המטופלים בידי עובדים סוציאליים בשירותי הרווחה הם אנשים החיים בעוני. למרות זיהוי המקצוע עם בעיית העוני, עולות תהיות רבות על תפקידה של העבודה הסוציאלית בבעיית העוני. המאמר הנוכחי מצטרף לניסיונות שונים לפתח פרדיגמה אלטרנטיבית לעבודה סוציאלית עם אנשים החיים בעוני, ומציג מסגרת קונצפטואלית המבוססת על גישות ביקורתיות בעבודה סוציאלית. מסגרת זו פותחה בשיתוף פעולה ייחודי וארוך-טווח בין האקדמיה לשירותי הרווחה העירוניים בטיפול באנשים החיים בעוני, על רקע אי-שביעות רצון של עובדים סוציאליים ולקוחות שירותי הרווחה גם יחד מדרכי הטיפול הנהוגות בימינו בשירותי הרווחה הציבוריים. המאמר הנוכחי סוקר את הספרות המקצועית העוסקת בקשרי הגומלין בין עבודה סוציאלית לבעיית העוני, מרכז את הטענות העיקריות המופנות כלפי המקצוע בתחום זה, ומציג שורה של עקרונות פעולה המהווים מסגרת קונצפטואלית לעבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני.

מילות מפתח: עוני, עבודה סוציאלית ביקורתית, תיאוריה ביקורתית, שירותי הרווחה, זכויות חברתיות

מבוא

עבודה סוציאלית היא המקצוע המזוהה ביותר עם אוכלוסיות החיות בעוני. קביעה זו אינה מפתיעה מכיוון שלידתה של העבודה הסוציאלית קשורה קשר הדוק עם המהפכה התעשייתית שהתרחשה במאה ה-19 וחוללה שינויים דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים מרחיקי לכת, שהביאו לעלייה תלולה בממדי העוני (Rogowsky, 2010). כך, מראשיתה, מצאה הפרופסיה בהמון שחי בעוני את אוכלוסיית הליבה שלה.

רוני סטריאר, מרים בן-עז, הדס דיקמן, סנאא ח'שיכון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חיירה על-חמרה ומאירה קיפרמן

עם זאת, עוד מתחילתה התעוררו שאלות רבות על תפקידה בכל הנוגע לאוכלוסיות החיות בעוני, שאלות שמעלות גם בימינו בעיקר הגישות הביקורתיות בעבודה סוציאלית. גישות אלו קובלות על כך שהמקצוע משמש כלי לפיקוח חברתי על אוכלוסיות עניות ואמצעי להסתגלותם המעמדית של ההמונים הנזקקים (וייס-גל, 2005; Jones & Lavalette, 2013) וקוראות להשיב לעבודה הסוציאלית את ייעודה המקורי: לשמש כלי לשחרור ההמונים מתנאי הדיכוי ומאי-שויון חברתי ומעמדי, להיות אמצעי לקידום זכויות חברתיות ולהוות מצע להתארגנות עצמית של ההמונים המוחלשים (Reisch & Andrews, 2002).

המאמר הנוכחי מציג מסגרת קונצפטואלית המבוססת על גישות ביקורתיות בעבודה סוציאלית לעבודה עם אוכלוסיות המתקיימות בתנאי עוני. מסגרת זו פותחה בתהליך ארוך-טווח של פיתוח ידע, שהשתתפו בו חוקרים אקדמיים, עובדים סוציאליים, סטודנטים לעבודה סוציאלית ופעילים חברתיים מקרב לקוחות שירותי הרווחה בעיר חיפה. במאמר ארבעה חלקים. חלקו הראשון מסכם את הביקורות המופנות כלפי טיפולה של העבודה הסוציאלית בבעיית העוני. בחלק השני מתוארת המתודולוגיה שלפיה פותחו עקרונות הגישה החדשה. בחלק השלישי מוצגים עקרונות המסגרת המוצעת, ובחלק האחרון נדונות בקצרה ההשלכות של יישומה בשירותי הרווחה.

עבודה סוציאלית עם אנשים החיים בעוני: הביקורות הרווחות

לעבודה סוציאלית מורשת ארוכת שנים של טיפול בעוני. כאמור, תחילתה של העבודה הסוציאלית קשורה לתמורות החברתיות שהתרחשו במאה ה-19 באנגליה ובארצות-הברית. תמורות אלו כללו הגירת המונים למרכזים העירוניים, תנאי עבודה בלתי אנושיים, היווצרות מצוקות חברתיות חדשות ועלייה חדה בפשיעה. בו בזמן הקשיחו התיקונים לחוקי העוני את הקריטריונים לסיוע לנזקקים, העמיקו את המצוקה החברתית ויצרו צורך בפתרונות חדשים. על רקע תמורות אלו נוסדה בשנת 1869 באנגליה "החברה לארגון צדקה" (COS), ומאוחר יותר, בשנת 1877, הוקמה גם בארצות-הברית (Lowe & Reid, 1999). אחת המטרות המרכזיות של אותו איגוד הייתה להשתית את עבודת הסיוע לחיים בעוני על בסיס מדעי (Axinn & Stern, 2001).

גם בימינו רוב האנשים הנעזרים בשירותי הרווחה הציבוריים בישראל ובעולם באים משכבות מצוקה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2013). עם זאת, למרות הקשר הברור בין עבודה סוציאלית לבעיית העוני, קיימות השגות רבות על הטיפול המקצועי באוכלוסיות עניות. אפשר לחלק את הביקורת בנושא זה לכמה תחומים מרכזיים הנוגעים בממד השיחי, המוסדי, האפיסטמולוגי והמתודולוגי. ראשית, יש ביקורות הקשורות בממד השיחי של הטיפול בעוני. ביקורות אלה נוגעות לתפיסת בעיית העוני. מחקרים מראים שיחס המקצוע לבעיית העוני הוא דואלי: חמלה לצד שיפוטיות, מעורבות לצד הימנעות, והזדהות לצד דחייה (Reingold & Liu, 2009). דוגמה

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול באנשים החיים בעוני

לדואליות אפשר למצוא כבר בדבריה של מרי ריצ'מונד, אחת האימהות המייסדות של מקצוע העבודה הסוציאלית, שנהגה להזהיר את העומדים בקשר עם אוכלוסיות עניות שלא להפריז בייחוס סיבות מבניות למצבן ובכך להקל ראש בסיבות הנוגעות לאופיים, לאישיותם ולהתנהגותם הבלתי מוסרית והבלתי אחראית של החיים בעוני (Richmond, 1907). מחקרים מראים כי תפיסות דומות משפיעות על טיפולם של עובדים סוציאליים במשפחות החיות בעוני גם בימינו (Castillo & Becerra, 2012).

שנית, קיימות ביקורות הקשורות בממד המוסדי. לפי ביקורת זו, עובדים סוציאליים שותפים לפרקטיקות מוסדיות המשמשות אמצעי לפיקוח (surveillance), לשליטה (controlling) ולהטלת משמעת (disciplining) על אוכלוסיות עניות (Auyero, 2012). השגות אלה מצביעות על כך שתפקידן של מערכות הרווחה חורג מגבולות הענקת סיוע ונוגע בשאלות של משילות שלטונית (Soss, Fording, & Schram, 2011), של שליטה על אוכלוסיות פריפריאליות (Wacquant, 2009), של שמירה על סדר חברתי תקין (Piven & Cloward, 1993) ושל שימור אי שוויון מגדרי (Abramovitz, 1999) או אתני-גזעי (Handler & Hasenfeld, 2007).

שלישית, יש ביקורות המופנות כלפי הבסיס האפיסטמולוגי של הטיפול בעוני. התפתחות מקצוע העבודה הסוציאלית קידם את תהליך ההתמקצעות של הטיפול באנשים החיים בעוני (Curran, 2002). מחד גיסא, השתתת הטיפול על יסוד מקצועי סייעה להעמיק את ההשקעה בשירותי רווחה לאוכלוסיות מוחלשות. מאידך גיסא, התמקצעות זו דחקה את הידע הלוקלי להתמודדות עם עוני שנמצא בידי משפחות וקהילות (Krumer-Nevo, 2005). יתרה מזו, המחקר המדעי של העוני, שבתחילתו נשא אופי סטטיסטי, תרם תרומה נכבדה להפצת תפיסות סטריאוטיפיות של העניים, תוך התעלמות מהשונויות הניכרות ביניהם על רקע הבדלים אישיים, מגדריים ותרבותיים (O'Connor, 2001).

התחום הרביעי של ביקורת על טיפולה של העבודה הסוציאלית בבעיית העוני נוגע למתודולוגיה של הטיפול. ביקורות אלו קובלות על התמקדות-יתר בטיפול קליני-פרטני תוך העמקת ההפרדה הקיימת בין הרמה המיקרו-מערכתית ובין הרמה המאקרו-מערכתית. יתרה מזו, התמקדות זו בטיפול פרטני אף תרמה לדה-פוליטיזציה של בעיית העוני ולהפיכתה לסוגיה טיפולית. גישה זו מחזקת בעקיפין תפיסות ניאוליברליות הרואות בערך של "אחריות אישית" בסיס מוסרי ומקצועי לטיפול בבעיית העוני (Garrett, 2002). הטמעת גישות אלה תרמה אף היא להעלמת העוני מהשיח המקצועי הרווח. מחקרים מראים שבתי הספר לעבודה סוציאלית במקומות שונים בעולם ממעטים לעסוק בנושא (Harding, Ferguson, & Radey, 2005). עדות להתעלמות זו נמצאת בקריאתם של חוקרים שונים לשלב מחדש את בעיית העוני בתוכניות ההכשרה (Weaver & Yun, 2011) ולפתח פרקטיקה מקצועית מודעת לעוני (קרומר-נבו, וייס-גל וליון, 2010; קרומר-נבו, וייס-גל ומוניקנדס, 2008). לנה דומינלי, לשעבר נשיאת

רוני סטריאר, מרים בן-עז, הדס דיקמן, סנאא ח'שיכון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חיירה על-חמרה ומאירה קיפרמן

האיגוד הבין-לאומי של בתי הספר לעבודה סוציאלית, מבקשת מן הארגונים היציגים של המקצוע לפעול במשותף כדי להגדיר מחדש את העוני כעיסוק מרכזי של המקצוע (Dominelli, 2006). בתגובה לביקורת מסוג זה, פרסם האיגוד הבין-לאומי לעבודה סוציאלית ב-2010 קריאה מיוחדת לעובדים הסוציאליים ברחבי העולם לחזור לעיסוקם היסודי בצמצום העוני (International Federation of Social Workers, 2010). בדומה, קרומר-נבו ועמיתיה (2008) מגדירים כמה מדדים המאפיינים הכשרה מקצועית מודעת עוני. מדדים אלה כוללים אימוץ עמדה ביקורתית כלפי בעיית העוני, התייחסות להקשר כלכלי-חברתי בבעיות אישיות של אנשים החיים בעוני, התנגדות לאחרות של אוכלוסיות עניות, הכרת מרכזיות העוני בעיצוב ההווה של מטופלים החיים בעוני, הבנה של השלכות החיים בעוני על מצבן של אוכלוסיות אלה ויכולת שילוב עבודה סוציאלית רב-מתודית. בהמשך ניסחה קרומר-נבו (2015) פרדיגמה לפרקטיקה מודעת עוני המושתתת על הנחות אונטולוגיות, אפיסטמולוגיות ואקסילוגיות אלטרנטיביות לתפיסות שמרניות ומבניות. מאמר זה מהווה נדבך נוסף במאמץ לפתח פרקטיקה של עבודה סוציאלית הנאבקת בתופעת העוני.

שיטת המחקר

המאמר הנוכחי מתבסס על ידע שנצבר בעשר שנות עבודה משותפת של בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה ושל המערכת לשירותים חברתיים בעיריית חיפה במסגרת הפרויקט "שותפות חיפה להתרת שרשרת העוני". הפרויקט נוסד ב-2005 כדי לשפר את מצבן של משפחות ושל קהילות החיות בעוני בחיפה באמצעות פעולה משותפת של חוקרים, מנהלים, עובדים סוציאליים, סטודנטים לעבודה סוציאלית ופעילים חברתיים מקרב הנעזרים בשירותי הרווחה העירוניים. הפרויקט כלל הכשרת סטודנטים ועובדים סוציאליים לעבודה עם יחידים, משפחות וקהילות החיות בעוני ובקידום מיזמים קהילתיים, שירותים, שדולות לקידום זכויות חברתיות ולהגנה עליהן והפעלת תוכניות לפיתוח מנהיגות בקרב לקוחות שירותי הרווחה. נוסף על כך עסק הפרויקט בפיתוח ידע בתחומים: דרכי התערבות, שירותים ומדיניות, ההולמים את הצרכים של קהילות ושל משפחות החיות בעוני.

שיטת המחקר ששימשה בסיס לתהליך מבוססת על כמה הנחות הנוגעות לפיתוח ידע: (1) ידע הוא תוצר חברתי-תרבותי (Bruner, 1990). פירוש הדבר, דרכי פיתוח וניסוח ידע מושפעות מההקשר החברתי-תרבותי שכתוכו הידע מתהווה (Probst, 2015); (2) תהליכים של פיתוח ידע מושפעים מיחסי עוצמה חברתיים ומשקפים אותם. כדי למנוע השתלטות של פרדיגמות ידע הגמוניות על תהליכי פיתוח

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול באנשים החיים בעוני

ידע יש לתת מקום למקורות ידע מושקק (subjugated knowledge) ולפרספקטיבות של בעלי עניין למיניהם (Foucault, 1977); (3) פרקטיקה היא מקור מרכזי לידע, ועל כן יש לשתף אנשי מקצוע בתהליכי יצירת הידע (Schon, 1983); (4) תהליכי פיתוח ידע הם תהליכים רפלקטיביים, ועל כן נחוצות מסגרות המיועדות לחשיבה רפלקטיבית, דיאלוגית ודמוקרטית (D'Cruz, Gillingham, & Melendez, 2007).

את התהליך הנחה צוות שכלל חוקרים, מנהלים ועובדים סוציאליים בעלי ניסיון בטיפול במשפחות עניות. הצוות מנה 8 משתתפים: 3 חוקרים, מנהלת הפרויקט, ומנהלות מהמערכת לשירותים חברתיים וקהילה בעריית חיפה הפעילות בפרויקט. בשלוש שנות התהליך התכנס הצוות מדי חודש לפגישות עבודה של שלוש שעות ובהן נידונו סוגיות שונות שעלו מעבודתם של מנהלים, עובדים סוציאליים, וסטודנטים, עם משפחות עניות. במקביל, השתתף הצוות בקורס אקדמי, וסקר ספרות מחקר בנושא. לצד צוות הפיתוח פעלו שלוש מסגרות מקבילות ללמידה רפלקטיבית: קבוצת עובדים סוציאליים, קבוצת סטודנטים וקבוצת לקוחות שירותי הרווחה. בסך הכול השתתפו במסגרות אלו 10 עובדים סוציאליים המטפלים ישירות באוכלוסיות החיות בעוני, ומנחים סטודנטים במרכז ללימוד העוני שהוקם באוניברסיטת חיפה; כ-60 סטודנטים לתואר ראשון בעבודה סוציאלית; ו-8 פעילות חברתיות מקרב לקוחות שירותי הרווחה. מטרותיו היו במה לדיון בסוגיות שעלו בעבודת השדה ובדיונים שערך צוות הפיתוח. בנוסף, התכנס פורום משותף ("המליאה") של הנציגים מכל הקבוצות כמה פעמים במהלך שלוש שנות הפיתוח לניסוח עקרונות המודל.

בסוף התהליך הוצגו עקרונות אלה לדיון פתוח במפגש של כלל עובדי אגף הרווחה בעירייה, עשרות סטודנטים לעבודה סוציאלית ורבים מלקוחות שירותי הרווחה, כדי לקבל משוב (auditing) (Hessels & van Lente, 2008). לאחר המפגש החל צוות הפיתוח בתהליך של כתיבה שתפנית (collaborative writing) ובו נוסחו עקרונות העבודה המוצגים להלן. תהליך הכתיבה ארך כשנה והשתתפו בו כמה צוותים שניסחו את עקרונות המסגרת המוצגת כאן. צוותים אלה נפגשו לפגישות ליבון תכופות. לאחר מכן נאספו כל הטיטות והיוו בסיס למאמר זה.

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני

חלק זה של המאמר מציג את המסגרת הקונצפטואלית המעוגנת בתיאוריה הביקורתית. למרות הבדלים רבים בין הגישות המשויכות לתיאוריה הביקורתית, אפשר להצביע על כמה מאפיינים המשותפים להן: הכרה באופיו הדכאני של הקפיטליזם; ביקורת על האופן שבו הקפיטליזם מוצג באידיאולוגיות הגמוניות כמשטר רציונלי, טבעי ובלתי נמנע; ביקורת על המרקסיזם האורתודוקסי, המעמיד את המעמד החברתי מעל קטגוריות עוצמה ושליטה חשובות אחרות (מגדר, תרבות, יחסי כוח, שיח); וביקורת על השימוש באידיאולוגיה זו לביסוס משטרים טוטליטריים (Horkheimer, 1982). לצד

רוני סטריאר, מרים בן-עוז, הדס דיקמן, סנאא ח'שיכון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חיירה על-חמרה ומאירה קיפרמן

הביקורת הנוקבת כלפי הקפיטליזם והמרקסיזם, הגישה הביקורתית מעניקה מקום מרכזי לשאלות שעניינן תרבות, יחסי עוצמה ואידיאולוגיה, ומחפשת דרכים לקדם את שחרורם של בני האדם מכבלי דיכוי למיניהם (Wiggershaus, 1995).

התיאוריה הביקורתית היא הבסיס התיאורטי לארבע גישות המזוהות עם עבודה סוציאלית ביקורתית: עבודה סוציאלית רדיקלית (Ferguson & Woodward, 2009), עבודה סוציאלית פמיניסטית (Collins, 1986), עבודה סוציאלית מבנית (Mullaly, 2007) ועבודה סוציאלית נוגדת דיכוי (Dominelli, 2002). לצד הדגשים ייחודיים לכל זרם יש כמה יסודות משותפים: מחויבות לניתוח מבני של בעיות חברתיות (Fook, 1993); התנגדות אקטיבית לכל הצורות של דיכוי חברתי ודבקות בפרקטיקות אמנציפטריות (Ferguson & Lavallete, 2014); הכרה באופייה השיחי וההבנייתי של המציאות החברתית; חתירה לפירוק צורות שונות של דיכוי ויחסי שליטה המוטמעים בפרקטיקות מקצועיות; התנגדות גורפת לתפיסות ניאורליברליות (Garrett, 2016) והתנגדות להחדרת תפיסות ניאור-מנ'ריאליות (neomanagerialism) בעבודה סוציאלית (Baines, 2007). למרבה ההפתעה, לא זכתה בעיית העוני למקום מרכזי בתיאוריית העבודה הסוציאלית הביקורתית, והיא רואה בעוני ביטוי נוסף של בעיית אי-השוויון החברתי (Parrott, 2014).

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: עקרונות הפעולה

בחלק זה מתוארים עקרונות הפעולה של המסגרת המוצעת. עקרונות אלה מתייחסים לביקורת הרווחות במישורים השיחיים, מוסדיים, אפיסטמולוגיים ומתודולוגיים של הטיפול בעוני שהובאו לעיל בסקירת הספרות.

1. קידום יחסי כוח שוויוניים

הטיפול באנשים החיים בעוני מבוסס על יצירת יחסים שוויוניים בין עובדים סוציאליים ללקוחות, ועל עבודה משותפת לשינוי יחסי העוצמה בחברה. העבודה הסוציאלית הביקורתית שואפת לפתח יחסי עובדים סוציאליים ולקוחות החיים בעוני שיהוו מודל ליחסים חברתיים אלטרנטיביים בחברה.

עוצמה הוא מונח מורכב ושנוי במחלוקת. באופן פשטני, אפשר להגדירו כיכולת להשפיע. חלוקת העוצמה בחברה משקפת את חלוקתה של יכולת זו בין קבוצות חברתיות שונות. היקף בעיית העוני, שורשיה, והפתרונות המוצעים לה קשורים קשר הדוק לשאלות של חלוקת העוצמה בחברה (Belcher & Tice, 2013). העבודה הסוציאלית הביקורתית רואה בהעמקת העוני ביטוי מובהק של יחסי עוצמה בלתי שוויוניים בין קבוצות בחברה (Piven & Ehrenreich, 2005). יחסים אלו באים לידי ביטוי בנגישות ההולכת וקטנה של אוכלוסיות מוחלשות למשאבים כלכליים ולתהליכי קבלת החלטות. קבוצות מודרות ומוחלשות מתקשות לקדם סדר יום נוגד עוני לא רק

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול באנשים החיים בעוני

במישור הפוליטי והכלכלי אלא גם במישורים אחרים ובכלל זה במישור המקצועי והמוסדי של שירותי רווחה (Shdaimah, 2008). המסגרת המוצעת מכירה בקיומם של יחסי עוצמה בלתי שוויוניים ברמת שירותי הרווחה וברמת החברה ושואפת לצמצום בדרכים שונות, כגון פיתוח שירותי רווחה ומוסדות בעלי מבנה ארגוני שתפני, טיפוח גישות טיפוליות שוויוניות וסיוע להתארגנות קבוצות ייצוג של לקוחות שירותי הרווחה ועידודן למעורבות בתהליכי שינוי מדיניות (Belcher, DeForge, & Zanis, 2005).

2. עמידה על התוקף החברתי-פוליטי של ההתערבות

עובדים סוציאליים המסייעים לאנשים החיים בעוני נדרשים לבחון את ההשלכות החברתיות-פוליטיות של דרכי התערבות שלהם ולהתנגד לשיטות התערבות ולתוכניות רווחה הנוגדות את ערכי המקצוע והפוגעות באינטרסים של אוכלוסיות היעד. שמירה על תוקף חברתי-פוליטי מחייבת להעריך את תרומתן של דרכי התערבות ותוכניות טיפול המוצעות לאנשים החיים בעוני כך שאלו יכבדו את האוטונומיה של אוכלוסיית הצרכנים, ישמרו על יכולת ההגדרה העצמית שלהם וישפרו את רווחתן של אוכלוסיות המתקיימות בעוני. בחינת התוקף החברתי-פוליטי של ההתערבות משמעה לבחון באיזו מידה הן מעצימות או מצמצמות את השליטה של אוכלוסיות עניות על עצמן ועל גורלן ובאיזו מידה הן מהוות מצע לשחרור קולקטיבי ממצב העוני.

אפונטה (Aponte, 1995) דן ביחסי הגומלין בין אופני התערבות ובין עוני ומדגיש את הצורך בתפיסה טיפולית רחבה הכוללת היבטים חברתיים ופוליטיים ולא רק קליניים. גם פריללטנסקי (Prilleltensky, 2008) טוען שיש לדרוש בהתערבות לאנשים החיים בעוני בהקשר רחב ולגעת בסוגיות של צדק ושוויון חברתי. לעניין זה הוא טבע את המונח 'תוקף פסיכו-פוליטי', המכוון להערכת ההשתמעויות הפוליטיות של שיטות טיפול שונות. לטענתו, העוסקים במקצועות טיפוליים שייכים על פי רוב למעמדות הביניים ומזדהים עם ערכים ואינטרסים של מעמדם החברתי. מסיבה זו ראוי לבחון באיזו מידה משקפות ההתערבות המוצעות לאנשים החיים בעוני אינטרסים מעמדיים הנוגדים את האינטרס המעמדי של הנעזרים. סמית' (Smith, 2005) מציינת כי שדה ההתערבות הוא חלק בלתי נפרד מהמבנה החברתי-פוליטי המדיר אנשים החיים בעוני. הוגי דעות שונים כגון פריירה (Freire, 1993), שפיתח את עקרונות הפדגוגיה של השחרור, מרטין-בארו (Martín-Baró, 1994), שפיתח את עקרונות הפסיכולוגיה של צדק חברתי, ומואן (Moane, 2003), שדנה במונח פסיכולוגיה של שחרור, מייחסים חשיבות רבה להיבטים החברתיים והפוליטיים של ההתערבות באוכלוסיות הנמצאות במצבי דיכוי חברתי, ובכלל זה לממדי הזהות הקשורים למצבי דיכוי כגון אפליה וקיפוח.

רוני סטריאר, מרים בן-עוז, הדס דיקמן, סנאא ח'שיכון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חיירה על-רחמרה ומאירה קיפרמן

3. שותפות כתהליך התערבות

העבודה הסוציאלית הביקורתית נוגדת עוני מבוססת על יצירת שותפויות שוויוניות עם אנשים החיים בעוני.

שותפות פירושה יצירת מערכת יחסים המבוססת על שוויון, כבוד הדדי ותהליך לימוד משותף בין העובד הסוציאלי ללקוח וכן בין הלקוחות ובין שירותי הרווחה ככלל (רוזנפלד, 1993). עיקרון זה עומד ביסודה של עבודה סוציאלית נוגדת דיכוי (Gupta & Blewett, 2008) המושתתת על תפיסה דיאלוגית הרואה ביחסי תלות הדדיים בסיס לקיום האנושי (ATD Fourth World, 2005).

הניסיון ליישם את עקרון השותפות בטיפול בעבודה עם עניים מציב אתגר גדול לפני המסייעים, משום שהפונים לעזרה על רקע מצוקה כלכלית נמצאים בעמדה נחותה ביחס לנותן השירות. התלות בנותן השירות באה לידי ביטוי בעצם הפנייה לגורם חיצוני למילוי צרכים בסיסיים, כגון מזון, דיור או בריאות. במציאות של פערים חברתיים הולכים וגדלים, לקוחות החיים בעוני מתקשים לעמוד בתשלומים החודשיים עבור מים וחשמל, שכר דירה, חינוך הילדים או רכישת תרופות. מצב זה מחריף את תלותם במערכות הרווחה ומעמיק את חוסר הסימטריה ביחסי הכוח בין מסייע לנעזר. משום כך רבה חשיבותה של השותפות המאפשרת לחיים בעוני הזדמנות להתנסות ביחסים שוויוניים המושתתים על כבוד הדדי ועל לימוד משותף (קרומר-נבו, אטיאס ובן-שמאי, 2002). יצירת יחסים הדדיים במציאות של יחסי עוצמה בלתי שוויוניים היא משימה קשה בעבודה עם אנשים החיים בעוני. מחקרים מראים שהרצון לקדם גישות ביקורתיות בשירותי הרווחה הציבוריים מחייב יצירת יחסים לא היררכיים בין הלקוחות לעובדים הסוציאליים (סטריאר ובנימין, 2013). כמו כן, גישות אלו צריכות לקדם את ייצוג הלקוחות בתהליכי קבלת החלטות, עיצוב תרבות ארגונית לא-בירוקרטית, גיבוש ברית עם לקוחות ועידוד אקלים רפלקסיבי בין העובדים ללקוחות (Strier, 2014). עם זאת יש לציין שעקרון השותפות ופרקטיקות נוגדות דיכוי עדיין נדירות בשירותי הרווחה, במידה רבה בשל המורכבות של יישום עקרון זה במערכות היררכיות ובלתי שוויוניות (Dominelli & Hackett, 2011; Rountree & Pomeroy, 2010).

4. הלקוח כמקור ידע

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני רואה בלקוחות החיים בעוני שותפים משמעותיים בפיתוח ידע ליצירת שיטות התערבות, תוכניות ומדיניות חברתית. ידע הוא משאב אישי וחברתי. יחידים, משפחות וקהילות מנהלים את חייהם על יסוד הידע שלהם. הערך החברתי המיוחס לידע הנמצא בידי קבוצה הוא מרכיב משמעותי ביחסי העוצמה בחברה. יחסים אלו משפיעים על מיקומם הגבוה או הנמוך של סוגי ידע שונים בהיררכיית הידע. במובן מסוים, אפשר לתאר את המפגש בין נותני השירותים ללקוחות עניים כמפגש בין עולמות ידע שונים. עולמות הידע הללו

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול באנשים החיים בעוני

כוללים: ידע תיאורטי, ידע אמפירי, ידע פרקטי שנמצא בידי המטפל וידע שנמצא בידי הנעזר ובידי הקהילה שבה הוא חי, כלומר ידע אישי ולוקלי. ארבעת סוגי ידע אלו מאורגנים על פי סדר חשיבות בלתי כתוב, ובו הידע התיאורטי נתפס כידע עליון והידע החשוב פחות הוא הידע הלוקלי (קרומר-נבו, 2000). מיקומו השולי של הידע הלוקלי משקף את מיקומם החברתי הנמוך של אנשים החיים בעוני בחברה ומשכפלו (Krumer-Nevo, 2005).

העבודה הסוציאלית הביקורתית עם אנשים החיים בעוני מכירה גם בחשיבות הידע שנמצא בידי הלקוחות (יחידים, משפחות וקהילות) בעיצוב הפרקטיקה המקצועית, בפיתוח ובניהול שירותי הרווחה ובגיבוש מדיניות (Beresford, 2000). שיתוף הידע של הלקוח בהתערבות מעצים כשלעצמו. חיי עוני הם לרוב חיים בשולי המרחב הציבורי, חיים אלמוניים ואילמים, וסיפורי החיים של עניים מודחקים על ידי החברה. כאשר ניתנת להם ההזדמנות להציג את הידע שלהם, הם הופכים לאנשים בוטחים וחזקים יותר (Kothari & Hulme, 2003). השמעת סיפור החיים מעניקה ממשות, אנושיות ולגיטימיות לקיום האנושי בתנאי עוני. סמית' (Smith, 2010, 2013) מציעה להקשיב לסיפורי החיים של אנשים החיים בעוני כי הם עמוסי ידע על מורכבותו של העוני, מתוך החיכוך האישי והקולקטיבי עם מצוקות החיים. עובדים סוציאליים המסייעים לאוכלוסיות מוחלשות יכולים להסתייע בידע הגלום בחוויות חייהן הנחשף בתהליך ההתערבות לשיפור המציאות שעימה מתמודדות אוכלוסיות אלו.

5. הטמעת שיח זכויות

העבודה הסוציאלית הביקורתית נוגדת עוני מושתתת על שיח זכויות חברתיות, ודוחה אופני שיח המתייגים אוכלוסיות עניות. לקוחות שירותי הרווחה נחשבים אזרחים בעלי זכויות הזכאים לשירותי הרווחה כחלק מזכויות האזרח הבסיסיות שלהם. תפקידם של שירותי הרווחה הציבוריים כלפי לקוחות החיים בעוני הוא דואלי. מחד גיסא, שירותים אלו ממלאים תפקיד חשוב בקיומן היומ-יומי וברוחתן של שכבות המצוקה. מאידך גיסא, הם נדרשים ליישם מדיניות המדגישה פיקוח חברתי (social control), משמוע נורמטיבי (normative discipline), הדרה (רוזנהק, 2007) ואף ענישה (Jones & Lavalette, 2013).

בהשוואה למעמדם המעוגן בחוק של שירותי הרווחה הציבוריים ולמעמדם של עובדים סוציאליים, המבוסס על הכשרתם המקצועית, מעמדם של לקוחות שירותי הרווחה הוא מעמד מותנה (Conditional Status) שאינו מעוגן במערכת מוסדרת של זכויות חברתיות. לקוחות אלו חשים לעתים שטיפולם של שירותי הרווחה בהם שרירותי, בלתי הוגן ובלתי שקוף. על פי רוב, הם אינם מודעים לזכויותיהם וחשים שהם נתונים לחסדיהם ולשיקול דעתם של עובדי השירותים. בהקשר זה חשוב להעיר כי חוק הסעד שעליו מושתתים שירותי הרווחה הציבוריים בישראל אינו מפרט את

רוני סטריאר, מרים בן-עוז, הדס דיקמן, סנאא ח'שיכון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חיירה על-חמרה ומאירה קיפרמן

הזכויות ואת השירותים שאזרחי המדינה זכאים להם, וגם אינו מחייב את הרשויות להביא את המידע הזה לידיעת האזרחים (ינאי, 2006).

אחת הסיבות המרכזיות לקושי במימוש זכויות חברתיות היא העדר מעמד חוקתי של זכויות חברתיות בישראל (Deka, 2012). מצב זה מקשה על תפיסת הלקוח כאזרח בעל זכויות (קרומר-נבו, וייס-גל ומוניקדם, 2008). עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני מבקשת לפתח פרקטיקה המבוססת על זכויות חברתיות. הגישה מדגישה את העובדה כי עוני מתקיים ב-זמנית לצד סוגים שונים של דיכוי חברתי, כגון הדרה ואפליה (Deka, 2012). גישות מבוססות-זכויות מספקות לעובדים הסוציאליים כלים לזהות את המבנים המערכתיים והתהליכים המנציחים עוני ואי-צדק (Offenheiser & Holcombe, 2003) ומסייעות להם לסנגר על לקוחותיהם ולהשתתף לצידם במאבקים נגד תהליכי דיכוי, אפליה, גזענות והדרה חברתית (MacKinnon, 2009).

תפיסה זו מאותגרת לעתים בידי גישות טיפוליות קליניות המדגישות היבטים פתולוגיים של החיים בעוני ומתעלמות מההקשר החברתי-כלכלי-פוליטי של הבעיה. עבודה סוציאלית ביקורתית גורסת שהמדינה אחראית לקיומן, לקידומן ולשמירתן של זכויות חברתיות בסיסיות כגון תעסוקה הולמת ומכבדת, דיור הולם ובר-השגה, ביטחון תזונתי, חינוך שוויוני ונגישות למים, חשמל ושירותי בריאות. מימוש זכויות אלו הוא המענה הראוי לבעיות העוני, ועל כן על העובדים הסוציאליים לקדם את עצם קיומן ומימושן כחלק מהטיפול בעוני (Lister, 2013; Townsend, 2006).

הטמעת שיח זכויות בשירותי הרווחה אינו תהליך פשוט, ולכן מחייב שינויים אחדים. ראשית, הדבר מחייב שינוי בתפיסת הלקוח, שכן פרקטיקה מבוססת-זכויות רואה בפונה אזרח המממש את זכויותיו, ולא "מטופל".

שנית, הפרקטיקה מחייבת שינוי בתפיסה הטיפולית של השירות. עובדים סוציאליים נוטים להתייחס לעוני כנתון רקע, ולא כבעיה בפני עצמה. גישה זו מובילה אותם לטפל בתסמיני העוני ולהתעלם מההקשר החברתי-כלכלי שבו נתונים הלקוחות (Jewell, Collins, Gargotto & Dishon, 2009). הטמעת שיח זכויות מחייבת אימוץ שיח טיפולי מודע-הקשר-עוני ומבוסס-זכויות-חברתיות.

שלישית, הטמעת שיח הזכויות מחייבת שינוי בפרקטיקות הארגוניות הנפוצות המצניעות או מסתירות זכויות וזכאויות. לעתים עובדים סוציאליים חוששים להפיץ מידע שיציף את שירותי הרווחה העמוסים בפניות חדשות. על פי תפיסת העבודה הסוציאלית הביקורתית נוגדת העוני, השירותים נדרשים לעודד הפצה יזומה ושיטתית של ידע על זכויות וזכאויות חברתיות בצורה שתקדם את מימושן. לדוגמה, על השירותים להנגיש מידע ללקוחות באמצעות הפצת מידעון זכויות בשפות שונות, ארגון כנסים לקידום זכויות בשפות שונות, פרסום מידע על זכויות על גבי כרזות במקומות ציבוריים וכיוצא באלה. כמו כן על עובדי השירותים להנחות לקוחות ברזי הבירוקרטיה כדי להבטיח את מימוש זכויותיהם.

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול כאנשים החיים בעוני

לבסוף, עובדי שירותי הרווחה הציבוריים נדרשים לעקוב באופן יזום אחר מימוש זכויות חברתיות, לרבות בתחומי הבריאות, הדיור וחינוך הילדים, ולמנוע צמצום זכויות חברתיות או שלילתן. פעולות אלו מעוגנות בקוד האתי של העובדים הסוציאליים המחייב אותם לפעול לרווחת הלקוחות ולקידום שוויון וצדק חברתי. על העובדים הסוציאליים גם ליזום חקיקת זכויות חברתיות בכלים כגון פרקטיקות ומדיניות, טיפוח שדולות קהילתיות והצטרפות לקואליציות, ארגונים או עמותות לקידום זכויות חברתיות.

6. טיפול מערכתי רב-מתודי

העבודה הסוציאלית הביקורתית נוגדת העוני מושתתת על עבודה מערכתית רב-מתודית. מטרת ההתערבות היא ליצור ברית המבוססת על שיתוף פעולה בין גורמים שונים והתערבויות רב-מתודיות המשלבות עבודה פרטנית וקהילתית, ובמקרים מסוימים אף פרקטיקה של מדיניות (וייס-גל, 2006; וייס-גל וגל, 2011; Miller, Tice, & Harnek; 2011; Hall, 2008).

כאשר לקוחות החיים בעוני מגיעים ללשכות לשירותים חברתיים הם נושאים אתם בעיות המצריכות תיאום בין שירותים ומוסדות אחדים. אולם מערכות אלו עמוסות פניות ועל פי רוב טיפול משותף בבעיות אלה הוא נדיר. מצב זה גורם לתסכול בקרב הלקוחות ולעתים מביא לנשירה מתהליך הסיוע (Boyd-Franklin, Cleek, Wofsy, & Mundy, 2013). לעיתים הם נמצאים בעיצומם של הליכים במוסדות כגון המוסד לביטוח לאומי, מחלקות עירוניות או משרדי ממשלה. ריבוי הגורמים המטפלים יוצר הצפה ותסכול הן בקרב הלקוחות והן בקרב המטפלים (Minuchin, Colapinto, & Minuchin, 2007). מצב זה יוצר תחושת כישלון במענה על צורכי הלקוחות, מצב המעודד "קואליציה של ייאוש", שבה הלקוחות והעובדים הסוציאליים גם יחד מפתחים תחושות של חוסר אונים (Shamai & Sharlin, 1996).

מכאן, עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני מחייבת עבודה מערכתית רב-מתודית ורב-שירותית. גישה זו קשה ליישום משום שהיא מצריכה תקנים, כוח אדם מיומן לעבודה מערכתית וזמן, ודורשת פתיחות לערכים, לדרכי עבודה ולסדרי עדיפויות של פרופסיות אחרות. עם זאת, הנתק הנוכחי בין השירותים למיניהם מתיש את המשפחות ופועל לרעתן של המערכות המעורבות בעניין. שבירת "קואליציית הייאוש" ויצירת "קואליציה של שינוי" מצריכה עבודה מערכתית ההולמת את מורכבות בעיית העוני עצמה.

נוסף על עבודה מערכתית, עבודה סוציאלית נוגדת עוני מאמצת גישה רב-מתודית המשלבת התערבויות ברמת היחיד, הקבוצה, הקהילה ולעתים גם ברמת החברה. הגישה הרב-מתודית קוראת תיגר על הנתק בין עבודה פרטנית וקלינית ועבודה קהילתית ופוליטית, ודורשת לפתח תוכניות התערבות "מיקרו-מאקרו" עם האנשים החיים בעוני ולמענם (סגל-אנגלצ'ין, קאופמן והוס, 2012).

רוני סטריאר, מרים בן-עז, הדס דיקמן, סנאא ח'שיכון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חיירה על-חמרה ומאירה קיפרמן

7. רגישות לשונות

העבודה הסוציאלית הביקורתית נוגדת עוני מודעת לצורך ברגישות תרבותית, מגדרית ומעמדית.

אוכלוסיית האנשים החיים בעוני בישראל הטרוגנית ביותר. לצד הדמיון המעמדי ביניהם, כלומר הכנסה נמוכה, אוכלוסייה זו מתאפיינת בשונות פנימית רבה, שנובעת מהבדלי מגדר, תרבות, גיל, מוצא אתני, דת ולאום. מאפיינים אלו משפיעים על חוויית העוני, על ביטוייה ועל דרכי ההתמודדות איתה. ההבדלים בין אוכלוסיות עניות מחייבים דרכי טיפול ייחודיות, רגישות לשונות ומודעות עצמית רבה מצד המסייעים לעמדות שהם עצמם מחזיקים כלפי האוכלוסייה המטופלת. פיתוח מודעות זו חשוב, כי אנשי המקצוע המסייעים לאוכלוסיות עניות מגיעים לרוב ממעמדות הביניים, ולעתים מקבוצות תרבותיות ואתניות אחרות, ומטבע הדברים הם מושפעים מהערכים ומאורחות החיים הנהוגים בקבוצת ההשתייכות שלהם (Strier, 2014).

במדינת ישראל חשובה במיוחד כשירותם התרבותית של עובדי שירותי הרווחה בשל ריכוז עוני רב בקבוצות אתניות ודתיות מסוימות כגון ערבים, יהודים חרדים ועולים מאתיופיה. כשירות תרבותית היא היכולת להעריך שונות כתופעה חיובית (Cooper, 1973). סו וסו (Sue & Sue, 2003) טוענים כי לא די ללמוד תרבויות שונות; חשוב גם להיות מסוגלים לעבוד עימן בצורה אפקטיבית. כלומר יש להתאים את מיומנויות ההתערבות למאפיינים התרבותיים והמעמדיים הייחודיים של הלקוחות החיים בעוני. מבחינת השירות, כשירות תרבותית פירושה יצירת מערך של עמדות, התנהגויות, מדיניות ופרקטיקות ארגוניות המאפשר לנותני השירות לפעול באפקטיביות בסביבה רבת-תרבותית המאפיינת את האוכלוסייה הענייה (Cross, Bazron, Dennis, & Isaacs, 1989).

נושא חשוב לא פחות הוא הצורך להתייחס להבדלים במגדר. מחקרים רבים מראים שעוני של נשים שונה מהותית מעוני של גברים (Edin & Kelafas, 2005). נשים חשופות יותר ופגיעות יותר מגברים להשפעות העוני (Edin, 2000). דיכויין של נשים עניות כפול: דיכוי מעמדי ודיכוי מגדרי (Choo & Ferree, 2010). על רקע זה נוצר המונח "פמיניזציה של עוני". לעתים מתווספים לקטגוריות אלו גם גורמים אחרים, כגון דת ולאום, ואלו מעמיקים את המצוקה של הנשים העניות (Crenshaw, 1989). אולם מחקרים מצביעים גם על פגיעותם הרבה של גברים החיים בעוני (Edin & Nelson, 2013), כי מצבם מאיים על אחד התפקידים המגדריים המרכזיים של גברים: היכולת לפרנס את משפחתם. מכאן שגברים החיים בעוני חשים נחותים מבחינה מעמדית ומגדרית גם יחד (Nelson, 2004; Nonn, 1989).

לצד כשירות תרבותית ומגדרית, מדגישה המסגרת המוצגת כאן גם את הצורך בכשירות מעמדית. ברוב המקרים מפגש עם אוכלוסיות החיות בעוני הוא גם מפגש עם הנחות יסוד השאובות מעולמות מעמדיים שונים. עובדים סוציאליים נוטים

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול באנשים החיים בעוני

לראות במונח "מעמד חברתי" משתנה רקע בלבד ומתקשים להבין את ההקשר המעמדי המובהק של עוני (Strier, Feldman, & Shdaimah, 2012). קושי זה בא לידי ביטוי בהימנעות מעיסוק בשאלות יסוד כגון מהו התפקיד המעמדי שהם עצמם ממלאים בהתערבויותיהם בקרב אוכלוסיות החיות בעוני, איזה אינטרס מעמדי הם משרתים בעיסוקם בנושא, ואלו ערכים מעמדיים הם מייצגים בפרקטיקות שלהם עם העניים.

בהקשר זה אפשר להגדיר כשירות מעמדית כיכולת להבין את המשמעות התיאורטית והמעשית של המונח "מעמד חברתי": מודעות לקיומם של הבדלים מעמדיים ולהשפעתם על אנשים החיים בעוני; מודעות לקיומם של ערכים ונורמות מעמדיים; וכן שליטה במיומנויות שמטרתן לקדם את מעמדם החברתי של הלוקחות, כגון הגנה על זכויות, השתתפות במאבקים להעלאת תשלומי העברה ולהעלאת שכר מינימום, וקידום שוויון זכויות בנושאי החינוך, הבריאות, הדיור, התחבורה והסביבה. כשירות מעמדית פירושה גם יכולת להבין את מערכת יחסי הגומלין בין מעמדם החברתי של הלוקחות לבין משתנים כגון מגדר, לאום, דת ותרבות. על העובדים הסוציאליים להכיר בחסמים המעמדיים המעכבים מוביליות מעמדית ולהיות מסוגלים לזהות ביטויים של קלאסיזם (classism) ולהתמודד עימם בפרקטיקה שלהם. ב"קלאסיזם" הכוונה לפיתוח יחס מפלה, מתייג, מאשים ומגנה כלפי אנשים על יסוד השתייכותם המעמדית. פיתוח כשירות מעמדית מחייב מיומנויות המאתגרות את הדיכוי המעמדי שהנעזרים עומדים בפניו, ובכללן סנגור, מחקרי פעולה בשיתוף צרכני השירותים, פרקטיקות של עבודה קהילתית ושיטות עבודה להגברת המודעות לרובים השונים של סוגיות מעמדיות למיניהן.

8. תשומת לב להיבטים הטראומטיים של עוני

העבודה הסוציאלית הביקורתית נוגדת עוני מכירה בממד הטראומטי של החיים בעוני. עיקרון זה מדגיש את הצורך להתייחס לא רק להיבטים החומריים של הטיפול בעוני אלא גם להיבטים ההתנהגותיים, הרגשיים והחברתיים השונים הנוגעים לעוני (Parto, Evans, & Zonderman, 2011). יש לציין שחויית העוני אינה בהכרח חוויה טראומטית. חיי העוני של איכרים בכפר פרואני בהרי האנדים אינה דומה לחויית העוני של אזרח אפרו-אמריקני בניו-יורק העשירה בארצות-הברית. בדומה לכך, חויית העוני של משפחה חרדית בבני ברק אינה דומה לחויית העוני של משפחה שירדה מנכסיה בלב תל-אביב. עם זאת, בהקשרים ונסיבות מסוימים עוני עלול להיות חוויה טראומטית, כגון כאשר הוא מאופיין במחסור חמור במשאבים חומריים, בנגישות נמוכה להזדמנויות ובפגיעה חוזרת ונשנית בתחושת הערך העצמי (Edin & Nelson, 2013). פגיעה זו מערערת את תחושת הביטחון של אוכלוסיות אלה לפעול במרחב הציבורי ולנהל מגעים עם גורמי ממסדיים ומקצועיים. על פי רוב, האדם החי בעוני

רוני סטריאר, מרים בן-עז, הדס דיקמן, סנאא ח'שיכון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חיירה על-רחמרה ומאירה קיפרמן

חוזה מציאות חיים מייסרת, וזו כופה עליו מצבי הישרדות יום-יומיים הגורמים לו לתחושת דחק מתמשכת. ההימצאות הרציפה במצבי קיצון ודיכוי ממושכים חושפת את האדם לגורמי סיכון המאיימים על בריאות נפשו ומגבירים את הסיכון לדיכאון ולחולי (Smith, 2010). יש עדויות רבות לקשר בין עוני לפגיעה בבריאות הנפש. מוראלי ואיבודי (Murali & Oyeboode, 2004) מתארים סדרה ארוכה של מחקרים המצביעים על קשר בולט בין עוני ומחלות נפש. ממחקרים אחרים עולה שעניים נוטים לסבול גם ממחלות גופניות, מתמותה בגיל צעיר, מהתנהגויות קיצוניות, ומתפקוד ירוד במסגרת המשפחתית, התעסוקתית והחברתית.

אחד התחומים שבהם ניכרת השפעתו השלילית של העוני הוא תחום ההורות. סמית' (Smith, 2010) מסכמת שורה ארוכה של מחקרים המצביעים על קשר ישיר בין החיים בעוני ובין קשיים שונים בתפקוד ההורי. במחקרים אלו נמצא כי בקרב עניים מתפתח דפוס הורי המתאפיין בחרדה, בחוסר מנוחה, בדיכאון ובנוקשות. חוקרים אחרים מצביעים על כך שילדים להורים עניים בארצות-הברית זוכים לפחות היענות ולפחות עזרה בלימודים מהוריהם, לפחות גילויי חיבה מצד האם, ולפחות מגע משמעותי עם האב (Bradley, Corwyn, Pipes Mc-Adoo, & Coll, 2001). סמית' (Smith, 2010) מציינת כי לילדים אלה רמת אוריינות נמוכה והם מתקשים ברכישת כישורים קוגניטיביים לעומת ילדים מהמעמד הבינוני.

חלק מהסיבות לפגיעה במשפחה הם חסמים מבניים המקשים על חיי הורות מתקבלים על הדעת כגון שעות העבודה, העדר מענים קהילתיים לתמיכה בשעות אחר הצהריים, קושי בהבטחת ביטחון תזונתי והתמודדות עם חובות ונושים. סואיק (Swick, 2008) טוען כי בפני הורים החיים בעוני עומדים גם מכשולים נוספים, ובהם בידוד חברתי, חוסר במודלים לחיקוי, ודימוי נחות בעיני האחרים. על גורמי הסיוע בשירותי הרווחה לראות את העוני כמחולל טראומה, ולהכיר את ההיבטים הטראומטיים הקשורים בחיי עוני. מכאן שעליהם ליצור סביבה מוסדית הרגישה להיבטים הטראומטיים הכרוכים בחיים בעוני: סביבה המכבדת את הלקוח, המעמידה אותו במרכז, הנוסכת בו ביטחון, המשיבה לו את התקווה והמציידת אותו באמצעים להתמודדות עם חיי עוני.

9. שימת דגש על רפלקסיביות

עוני הוא בעיה מורכבת ותלויה הקשר. ההתמודדות עם בעיה זו מחייבת גישה רפלקסיבית.

הסיוע לעניים הוא אחד היסודות המרכזיים של שירותי הרווחה הציבוריים. בעשורים האחרונים מבוצעות במדינות המערב רפורמות שונות שמטרתן לייעל את עבודת שירותי הרווחה ובמסגרתן נדרשים העובדים הסוציאליים לקבוע תקנים קבועים לטיפול, להגדיר את התשומות ואת התוצאות, לקבוע את משך הטיפול, להבנות

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול באנשים החיים בעוני

קטגוריות של לקוחות ולפתח שיטות דיווח המאפשרות מעקב אחר התקדמות ההתערבות והערכתה. רפורמות אלו מקבלות חיזוק מן הגישות הרווחות בעבודה סוציאלית ובמדעי החברה המבקשות להחיל שיטות התערבות המבוססות על עובדות ותפוקות (evidence-based social work practice).

הרקע לרפורמות הוא ביקורות המופנות כלפי שירותי רווחה על אי-יעילות, שימת דגש יתרה על תהליכים, העדר אחריות והעדר חשיבה תוצאתית. הביקורות נתמכות בידי ממשלות שמדיניותן ניאורליברלית, הרואות בשירותי הרווחה הציבוריים מערכות בזבזניות ובירוקרטיות, ולכן שואפות להוזיל את ההתמודדות עם עוני באמצעות קביעת סטנדרטים נמוכים להתערבויות, העברת ביצוע תוכניות ההתערבות לגורמים פרטיים, החלפת העובדים המקצועיים (משרות בתקן לעובדים סוציאליים מוסמכים) באנשים שעלות העסקתם נמוכה יותר (מאמנים, מלווים, מנחים, יועצים ועוד) ועבודה בשיטת מיקור חוץ (outsourcing). בשל פעולות אלו העבודה הסוציאלית הביקורתית נוגדת העוני מעמידה את עקרון החשיבה הרפלקסיבית-ביקורתית (Chapman, 2011).

המונח רפלקסיביות בעבודה סוציאלית מורכב ונתון לפרשנויות אחדות (D'Cruz et al., 2007). בהגדרתו הכללית המונח מכון ליכולת קבלת ההחלטות של העובד הסוציאלי לנוכח אפשרויות בחירה שונות, תוך הערכת הסיכויים, הסיכונים, היתרונות והחסרונות של כל החלטה. פוק וגרדנר (Fook & Gardner, 2007) מבחינים בין רפלקסיביות – יכולת החשיבה על הפרקטיקה – ובין רפלקסיביות – היכולת לחשוב על מקומו של הסובייקט בתהליך העשייה. פרגוסון (Ferguson, 2003) מגדיר רפלקסיביות כסוג של כשירות, יכולת לפעול בעולם מתוך חשיבה ביקורתית על פעולותינו, ומציין שדווקא לקוחות החיים בעוני הם בעלי חשיבה רפלקסיבית. כך, למשל, הם מצליחים לעיתים לפעול בדרכים יצירתיות בדרך ה"מנצלת" את השירותים השונים לרווחתם. פריירה (Freire, 1993), לעומת זאת, מציע תפיסה אינדיבידואליסטית פחות של רפלקסיביות, ומגדיר רפלקסיביות ביקורתית כיכולת להעמיק את המודעות למציאות הסוציו-פוליטית המעצבת את חיינו ולדרכים שבהן אנו יכולים לשנות מציאות זו.

רפלקסיביות נוגעת גם ליכולת לנתח את מקור הידע המקצועי, את מי הידע הזה משרת ואת סוגי העוצמה שהידע מייצג. העובד הסוציאלי הרפלקסיבי בוחן את הנחות הבסיס של "ידע העוני" המנחה את החלטותיו, את הערכותיו ואת דרכי הפעולה שלו. כמו כן הוא בוחן את ההנחות העומדות ביסוד הערכותיו את הדרך שבה לקוחותיו פועלים בעולמם (Brookfield, 2009). מטרת רפלקסיביות זו להטיל ספק במציאות הנתפסת כמובנת מאליה באמצעות בחינת הייצוגים המשפיעים על דרך החשיבה המקצועית שלו בנוגע לטיפול באנשים החיים בעוני. גישה זו מצטרפת למכלול המיומנויות של העובדים הסוציאליים המכוונות לערער את יחסי העוצמה בחברה ולשנותם כדי לקדם שחרור מכל צורה של דיכוי.

רוני סטריאר, מרים בן-עוז, הדס דיקמן, סנאא ח'שיכון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חיירה על-רחמרה ומאירה קיפרמן

10. התייחסות לממד התודעתי

העבודה הסוציאלית הביקורתית נוגדת העוני מתייחסת להיבטים התודעתיים (conscientization processes) של עוני. תהליכי תידוע מתייחסים לא רק להיבטים המבניים של מצבי דיכוי ושליטה אלא גם לממדים התודעתיים הכרוכים בהם.

בני אדם החיים בעוני והגורמים המסייעים להם מפנימים ולעתים אף משכפלים את הדימויים, את הערכים ואת ההתנהגויות של החברה המדירה את מי שחי בעוני. אלו וגם אלו תופסים את עצמם כאובייקטים פסיביים וכקורבנות המציאות. על פי פריירה (1981), תהליכי תידוע הם תהליכים של שינוי התודעה, ובאמצעותם בני אדם מממשים את הפוטנציאל לעצב מחדש את סיפור חייהם. הגישה הביקורתית לטיפול באנשים החיים בעוני מושפעת מהגישה הפדגוגית הביקורתית של פריירה (פריירה, 1981; שור ופריירה, 1990) הכוללת: מודעות עצמית, יכולת התבוננות ביקורתית על המציאות, אמונה בשינוי וסקרנות. תהליכים אלו מתמקדים בבחינת הסתירות החברתיות, הכלכליות והפוליטיות של המציאות ובחשיבה על דרכי פעולה אלטרנטיביות לחולל שינויים. תהליך התידוע מיועד להשיב לעניים ולחיים בדיכוי את אנושיותם.

פריירה (1981) רואה במונח פרקסיס, כלומר התהליך המשותף שבו העוזר והנעזר יוצרים ידע לשינוי, מונח מרכזי בתידוע. פריירה עצמו דחה מכול וכול את המונחים "טיפול" ו"תרפיה" משום שסבר כי הם משקפים תפיסות היררכיות ופטרנליסטיות. במקום זאת הוא מעדיף לראות ביחסים בין העובד הסוציאלי ובין הפונים אליו יחסים של לימוד הדדי. לפי פריירה, תפקיד העובדים הסוציאליים בכל הנוגע לאנשים החיים בעוני ובדיכוי הוא לסייע להם באמצעות תהליכי תידוע הבוחנים את גורמי הדיכוי אשר מעצבים את מציאות חייהם, ולשנותם, וכן לאתגר הגדרות רווחות של בעיות חברתיות (Hegar, 2012).

תהליך התידוע מבוסס על מתודולוגיה דיאלוגית בת ארבעה שלבים: זיהוי תימות משותפות לנעזרים הנוגעות למציאות החיים בעוני; בחינת הגורמים העומדים ביסוד הסוגיות המשותפות; בחינת ההשלכות והמשמעויות החברתיות של הגורמים שזוהו כשורשי הדיכוי; ובחינת דרכי פעולה ליצירת שינוי (Freire, 2013). תהליכים אלו נועדו לעורר תקווה לשינוי. הם נחוצים הן לעובדים הסוציאליים והן לצרכני השירות החיים בעוני, ומאפשרים לשני הצדדים לבחון במשותף את מקומם ואת תפקידם במערכת החברתית והמוסדית. תהליכי תידוע הם לעולם תהליכים קבוצתיים ומחייבים פרקטיקה החורגת מגבולות הפרקטיקה הפרטנית.

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול כאנשים החיים בעוני

לוח 1. עקרונות המסגרת, הגדרת העקרונות, רקע והשלכות לפרקטיקה

עיקרון	הגדרה	רקע	השלכות לפרקטיקה
1. קידום יחסי כוח שוויוניים	עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני שואפת לפתח מודל של יחסי עובדים ולקוחות החיים בעוני, שיהווה מודל ליחסים חברתיים אלטרנטיביים בחברה.	עוני הוא ביטוי ליחסי עוצמה בלתי שוויוניים בחברה. דרכי ההתערבות הרווחות בשירותי הרווחה משקפות, ולעיתים מעמיקות, יחסי עוצמה בלתי שוויוניים.	פיתוח שיטות התערבות ופרקטיקות ארגוניות שוויוניות. סיוע להתארגנות קבוצות ייצוג של לקוחות ועידודן למעורבות בפעולות לצמצום אי שוויון ביחסי עוצמה בחברה.
2. עמידה על התוקף החברתי-פוליטי של ההתערבות	עובדים סוציאליים המסייעים לאנשים החיים בעוני נדרשים לבחון את ההשלכות החברתיות-פוליטיות של דרכי התערבויות שלה. יש להתנגד לשיטות התערבות ותוכניות רווחה הפוגעות באינטרסים החברתיים ומעמדיים של אוכלוסיות היעד.	עובדים סוציאליים נדרשים לקחת חלק ביישום התערבויות, תוכניות ומדיניות הנוגדות את האינטרס החברתי, מעמדי ופוליטי של אוכלוסיות החיות בעוני.	עידוד עובדים סוציאליים לבחון את התוקף החברתי ופוליטי של דרכי עבודה ותוכניות המוצעות להם. הכרה באסטרטגיות להתנגדות מקצועית כחלק לגיטימי ואינטגרלי ממיומנויות היסוד של עובדים סוציאליים העובדים בקרב אוכלוסיות עניות.
3. שותפות כהליך התערבות	העבודה הסוציאלית הביקורתית נוגדת העוני מבוססת על יצירת שותפויות שוויוניות עם אנשים החיים בעוני.	קיומן של פרקטיקות מוסדיות ומקצועיות היררכיות, בירוקרטיות, ופטרנליסטיות.	קידום תהליכי ייצוג הלקוחות בתהליכי קבלת החלטות. עיצוב תרבות ארגונית לא בירוקרטית. גיבוש בריתות עם קבוצות לקוחות. יצירת מסגרות ללמידה הדדית.
4. הלקוח כמקור ידע	לקוחות הם שותפים משמעותיים בפיתוח ידע ליצירת שיטות התערבות, תוכניות ומדיניות חברתיות.	התעלמות מידע לוקלי הנמצא בידי לקוחות, משפחות וקהילות לעיצוב התערבויות, שירותים חברתיים ומדיניות ההולמים את הצרכים של אוכלוסיות החיות בעוני.	הכשרת עובדים ללמידה מלקוחות. פיתוח מסגרות למידה מובנות בשירותי רווחה ללמידה מתמדת עם לקוחות.
5. הטמעת שיח זכויות	אימוץ שיח זכויות חברתיות תוך דחיית אופני שיח המתייגים אוכלוסיות עניות. תפיסת הלקוחות כאזרחים בעלי זכויות חברתיות.	עוני הוא ביטוי לשלילת זכויות יסוד. קיומם של אופני שיח טיפוליים רווחים המדגישים כשל התנהגותי, פתולוגיה פסיכולוגית או ליקויים מוסריים בקרב אוכלוסיות החיות בעוני.	פיתוח תפיסת הלקוח כבעל זכויות. למידה ארגונית שוטפת בנושא זכויות. פרסום והפצת מידע שוטפים בנושא זכויות. מעורבות אקטיבית בקידום זכויות באמצעות פרקטיקה של מדיניות ופעולות סנגור זכויות.

רוני סטריאר, מרים בן-עוז, הדס דיקמן, סנאא ח'שיכון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חיירה על-חמרה ומאירה קיפרמן

עיקרון	הגדרה	רקע	השלכות לפרקטיקה
6. טיפול מערכתי רב-מתודי	יצירת שיתוף פעולה בין גורמים מקצועיים שונים בקהילה וקידום התערבויות רב-מתודיות המשלבות עבודה פרטנית, קהילתית ובמקרים מסוימים פרקטיקה של מדיניות.	התמקדות יתרה בטיפול פרטני. קיומן של גישות טיפול קליניות המתעלמות מההקשר החברתי-פוליטי. אי-שיתוף פעולה בין-מערכתי לסיוע.	עבודה מערכתית ורב-מתודית מחייבת הכשרה מתאימה של צוות העובדים ויצירת תנאי עבודה נאותים לעבודה מסוג זה (תקנים, כוח אדם מתאים, הקצבת זמן לעבודת שטח, הקטנת מספר המטופלים לעובד).
7. רגישות לשונות	עבודה הסוציאלית ביקורתית נוגדת עוני מודעת לצורך ברגישות תרבותית, מגדרית ומעמדית.	אוכלוסיות החיות בעוני הן מאוד מגוונות מבחינה מגדרית, תרבותית, דתית ואתנית. העדר שיטות התערבות, שירותים ומדיניות הרגישים להבדלים אלה בקרב אוכלוסיות אלה.	הכשרת עובדים מתמדת לפיתוח רגישות מעמדית, מגדרית, דתית, ותרבותית. פיתוח קריטריונים לטיפול רגיש לשונות בקרב אוכלוסיות החיות בעוני.
8. שימת לב להיבטים הטראומטיים של עוני	עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני מכירה בממד הטראומטי של החיים בעוני.	התעלמות מההשפעה הטראומטית של החיים בעוני על בריאות הנפש של אנשים החיים בעוני.	על גורמי הסיוע לראות עוני כמחולל טראומה ולהכיר את ההיבטים הטראומטיים הקשורים בחיי העוני. קידום תרבות וסביבה מוסדית הרגישות להיבטים הטראומטיים הכרוכים בחיים בעוני.
9. שימת דגש על רפלקסיביות	עוני הוא בעיה מורכבת ותלויה הקשר. ההתמודדות עם בעיה זו מחייבת גישה רפלקסיבית.	החדרת שיטות התערבות אחידות, נוקשות, ממוקדות תוצאות, "לוגיות", המתעלמות ממורכבות תופעת העוני.	יצירת תרבות רפלקסיבית בקרב אנשי מקצוע לפיתוח ידע הנובע מתוך מקורות ידע שונים. פיתוח שיטות ללמידה ארגונית רפלקסיבית וביקורתית.
10. התייחסות לממד התודעתי	התייחסות להיבטים התודעתיים (conscientization processes) של עוני. תהליכי תידוע מתייחסים לא רק להיבטים המבניים של מצבי דיכוי ושליטה אלא גם לממדים התודעתיים הכרוכים בשחרור ממצב העוני.	בני אדם החיים בעוני מפנימים תודעתית את הדימויים, הערכים ואת ההתנהגויות של החברה המדירה אותם. שיטות ההתערבות וסיוע הרווחות מתעלמות מהיבטים תודעתיים אלה הקשורים בחיים בעוני ודיכוי חברתי.	הכשרת עובדים בתהליכי תידוע הכוללים מודעות עצמית, יכולת התבוננות ביקורתית על המציאות, אמונה בשינוי ופיתוח סקרנות. תהליכים אלו מתמקדים בבחינת הסתירות החברתיות, הכלכליות והפוליטיות של המציאות ובחשיבה על דרכי פעולה אלטרנטיביות לחולל שינויים.

סיכום

המסגרת הקונצפטואלית המוצגת במאמר הנוכחי מעוגנת בתיאוריות הביקורתיות של העבודה הסוציאלית. היא מבקשת לתת מענה להשגות מרכזיות המושמעות כלפי יחסו של המקצוע לבעיית העוני במישורים שיחיים, מוסדיים, אפיסטמולוגיים ומתודולוגיים. השגות אלה כוללות תפיסות מתייגות של בעיית העוני; פרקטיקות מוסדיות מדירות; התעלמות מידע לוקלי; מתודולוגיה של הטיפול השמה דגש יתר על עבודה פרטנית; והדחת העוני בשיח המקצועי. המסגרת המוצעת מציבה עשרה עקרונות פעולה המאתגרים את דרכי טיפול בלקוחות החיים בעוני, הרווחות בימינו בשירותי הרווחה. המסגרת האלטרנטיבית המוצגת במאמר מציעה פרקטיקה המאופיינת ביחסי עוצמה שוויוניים, במודעות להשלכות הפוליטיות של דרכי הטיפול השונות, בתפיסת הלקוחות כמקור לידע, בפרדיגמה של שותפות, בכשירות תרבותית, מגדרית ומעמדית, בטיפול המבוסס על זכויות חברתיות, בעבודה מערכתית רב-מתודית, בהתייחסות להיבטים הטראומטיים של עוני, ברפלקסיביות ובתהליכי תידוע בקרב מטפלים ומטופלים כאחד. מחקרים מראים שיישום גישות ביקורתיות בשירותי הרווחה הוא תהליך קשה ומורכב (סטריאר ובנימין, 2013). הטמעת המסגרת הקונצפטואלית שתוארה לעיל מחייבת היערכות חדשה של שירותי הרווחה, ובכללה הכשרה מתאימה, מקיפה ומתמשכת, של עובדים סוציאליים, יצירת תנאי עבודה הולמים לעבודה מערכתית ורב-מתודית, יצירת תרבות ארגונית המעודדת טיפול שוויוני ולא פטרוני, גישה אנושית ולא בירוקרטית ואקלים רפלקסיבי. היערכות כזו חיונית לשמירה על היושרה המקצועית של העובדים הסוציאליים ותמלא תפקיד חשוב במימוש הערכים האתיים של המקצוע בסיוע לאנשים החיים בעוני.

מקורות

- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2013). פני החברה בישראל. ישראל מאין ולאן. דוח מספר 6. ירושלים. וייס-גל, ע. (2005). העבודה הסוציאלית בראי הביקורת. חברה ורווחה, כה(2), 249–281.
- וייס-גל, ע. (2006). פרקטיקה לשינוי מדיניות: מסגרת מושגית לפעולתם של עובדים סוציאליים. חברה ורווחה, כו, 445–478.
- וייס-גל, ע., וגל, ג. (2011). פרקטיקת מדיניות בעבודה סוציאלית. ירושלים: מאגנס.
- ינאי, א. (2006). חוק שירותי הסעד, תשי"ח–1958: האומנם יסוד וערובה לרווחת האוכלוסייה? [נייר עמדה]. ירושלים: החוג לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית והאגף למחקר, תכנון והכשרה במשרד הרווחה.
- סגל-אנגלצ'ין, ד., קאופמן ר. והוס, א. (2002). השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית. ביטחון סוציאלי, 95, 139–166.

- רוני סטריאר, מרים בן-עז, הדס דיקמן, סנאא ח'שיכון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חיירה על-חמרה ומאירה קיפרמן
 סטריאר, ר. ובנימין, ש. (2013). שילוב עבודה סוציאלית ביקורתית אנטי-דכאנית בשירותי הרווחה הציבוריים:
 מרשוריקה לפרקטיקה. *חברה ורווחה*, לג(4), 615–634.
 פריירה, פ. (1981). *פדגוגיה של מדוכאים*. ירושלים: מפרש.
 קרומר-נבו, מ. (2000). "ידע מן החיים" לעומת "ידע אקדמי": המקרה של מקבלי גמלת הבטחת הכנסה,
ביטחון סוציאלי, 58, 132–150.
 קרומר-נבו, מ. (2015). עבודה סוציאלית מודעת לעוני. *חברה ורווחה*, לה(3), 301–321.
 קרומר-נבו, מ., אטיאס וע. בן-שמאי, א. (2002). שגרת העבודה עם משפחות במצוקה עמוקה בשירותי
 הרווחה: קווי יסוד לדיון מקצועי. *חברה ורווחה*, כב, 199–221.
 קרומר-נבו, מ., וייס-גל, ע. ולוין, ל. (2010). בחיפוש אחר עבודה סוציאלית מודעת לעוני: ניתוח שיח של
 תיאורי תפקיד. *חברה ורווחה*, ל(2), 213–238.
 קרומר-נבו, מ., וייס-גל, ע. ומוניקנדס, מ. (2008). עבודה סוציאלית מודעת לעוני: מסגרת קונצפטואלית
 להכשרה מקצועית. *חברה ורווחה*, כח(2-3), 177–202.
 רוזנהק, ז. (2007). דינמיקות של הכלה והדרה במדינת הרווחה הישראלית: בניית מדינה וכלכלה מדינית.
 בתוך: ח. הרצוג, ט. כוכבי וש. צלניקר (עורכים), *דורות, מרחבים וזהויות (עמ' 317–349)*. ירושלים:
 מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
 רוזנפלד, י. (1993). שותפות — קווים לפיתוח פרקטיקה עם ולמען אוכלוסיות מובטות. *חברה ורווחה*, יג(3),
 225–236.
 שור, א. ופריירה, פ. (1990). *פדגוגיה של שחרור: דיאלוגים על שינוי בחינוך*. ירושלים: מפרש.
 Abramovitz, M. (1999). *Regulating the lives of women: Social welfare policy from colonial
 times to the present* (revised edition). Cambridge, MA: South End Press.
 Aponte, H. J. (1994). *Bread and spirit: Therapy with the new poor*. New York, NY: Norton.
 ATD Fourth World (2005). *Getting the right trainers: Enabling service users to train social
 work students and practitioners about the realities of family poverty in the UK*. London,
 England: ATD.
 Auyero, J. (2012). *Patients of the state*. Durham, NC: Duke University Press
 Axinn, J., & Stern, M. (2001). *Social welfare: A history of the American response to need* (5th
 ed.). Boston, MA: Allyn and Bacon.
 Baines, D. (Ed.) (2007). *Doing anti-oppressive practice: Building transformative politicized
 social work*. Halifax, NS: Fernwood.
 Belcher, J. R., DeForge, B. R., & Zanis, D. (2005). Why has the social work profession lost
 sight of how to end homelessness? *Journal of Progressive Human Services*, 16, 5–24. doi:
 10.1300/J059v16n02_02
 Belcher, J. R., & Tice, C. (2013). Power and social work: A change in direction. *Journal of
 Progressive Human Services*, 24, 81–93. doi: 10.1080/10428232.2013.740403
 Beresford, P. (2000). Services users' knowledges and social work theory: Conflict or
 collaboration? *British Journal of Social Work*, 30, 489–503. doi: 10.1093/bjsw/30.4.489
 Boyd-Franklin, N., Cleek, E.N., Wofsy, M., & Mundy, M. (2013). *Therapy in the real world:
 Effective treatments for challenging problems*. New York, NY: Guilford Press.
 Bradley, R. H., Corwyn, R. F., Pipes McAdoo, H., & Coll, C. G. (2001). The home
 environments of children in the United States. Part I: Variations by age, ethnicity, and
 poverty status. *Child Development*, 72, 1844–1867. doi: 10.1111/1467-8624.t01-1-00382
 Brookfield, S. (2009). The concept of critical reflection: Promises and contradictions.
European Journal of Social Work, 12, 293–304. doi: 10.1080/13691450902945215

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול באנשים החיים בעוני

- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Castillo, J. T., & Becerra, D. (2012). The perception of poverty and social welfare policies among undergraduate and graduate social work students in the United States. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 22, 375–391. doi: 10.1080/10911359.2012.664499
- Chapman, C. (2011). Resonance, intersectionality, and reflexivity in critical pedagogy (and research methodology). *Social Work Education*, 30, 723–744. doi: 10.1080/02615479.2010.520120
- Choo, H., & Ferree, M. (2010). Practicing intersectionality in sociological research: A critical analysis of inclusions, interactions, and institutions in the study of inequalities. *Sociological Theory*, 28, 129–149. doi: 10.1111/j.1467-9558.2010.01370.x
- Collins, B. (1986). Defining feminist social work. *Social Work*, 31, 214–219. doi: 10.1093/sw/31.3.214
- Cooper, S. (1973). A look at the effect of racism on clinical work. *Social Casework*, 54, 76–84.
- Crenshaw, K. (1989). *Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics*. Chicago, IL: University of Chicago Legal Forum.
- Cross, T. L., Bazron, B. J., Dennis, K. W., & Isaacs, M. R. (1989). *Towards a culturally competent system of care: A monograph on effective services for minority children who are severely emotionally disturbed*. Washington, DC: CASSP Technical Assistance Center, Georgetown University Child Development Center.
- Curran, L. (2002). The psychology of poverty: Professional social work and aid to dependent children in postwar America, 1946–1963. *Social Service Review*, 76, 365–386. doi: 10.1086/341180
- D'Cruz, H., Gillingham, P., & Melendez, S. (2007). Reflexivity, its meanings and relevance for social work: A critical review of the literature. *The British Journal of Social Work*, 37, 73–90. doi: 10.1093/bjsw/bcl001
- Deka, A. (2012). Local and global poverty: Insights using a rights-based approach. *Advances in Social Work*, 13, 471–483. Retrieved from <https://journals.iupui.edu/index.php/advancesinsocialwork/article/view/1967>
- Dominelli, L. (2002). *Anti-oppressive social work theory and practice*. London, England: Palgrave Macmillan.
- Dominelli, L. (2006). Entrenched poverty and extending the limits of the social work profession. *International Social Work*, 49, 543–546. doi: 10.1177/0020872806065486
- Dominelli, L., & Hackett, S. (2011). Diversity: Engaging with and planning for difference. *International Social Work*, 54, 467–469. doi: 10.1177/0020872811409831
- Edin, K. (2000). What do low-income single mothers say about marriage? *Social Problems*, 47, 112–133. doi: <http://dx.doi.org/10.1525/sp.2000.47.1.03x0282v>
- Edin, K., & Kefalas, M. (2005). *Promises I can keep: Why poor women put motherhood before marriage*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Edin, K., & Nelson, T. (2013). *Doing the best that I can: Fatherhood in the inner city*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Ferguson, H. (2003). Welfare, social exclusion and reflexivity: The case of child and woman

רוני סטריאר, מרים בן-עוז, הרס דיקמן, טנאא ח'שיכון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חייריה על-חמרה ומאירה קיפרמן

protection. *Journal of Social Policy*, 32, 199–216. doi: <http://dx.doi.org/10.1017/S0047279402006967>

Ferguson, I., & Lavalette, M. (Eds.) (2014). *Adult social care*. Bristol, England: Policy Press.

Ferguson, I., & Woodward, R. (2009). *Radical social work in practice: Making a difference*. London, England: Policy Press.

Fook, J. (1993). *Radical casework: A theory of practice*. Sydney, Australia: Allen and Unwin.

Fook, J., & Gardner, F. (2007). *Practising critical reflection: A resource handbook*. Maidenhead Berkshire, England: Open University Press.

Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Harmondsworth, England: Penguin Books.

Freire, P. (1993). *Pedagogy of the oppressed* (2nd ed.). New York, NY: Continuum.

Freire, P. (2013). *Education for critical consciousness* (reprint edition). London, England: Bloomsbury Academic Publishing.

Garrett, P. M. (2002). Social work and the just society: Diversity, difference and the sequestration of poverty. *Journal of Social Work*, 2, 187–210. doi: 10.1177/146801730200200205

Garrett, P. M. (2016). Questioning tales of 'Ordinary Magic': 'Resilience' and neo-liberal reasoning. *British Journal of Social Work*, 46, 1909–1925. doi: 10.1093/bjsw/bcv017.

Gupta, A., & Blewett, J. (2008). Involving services users in social work training on the reality of family poverty: A case study of a collaborative project. *Social Work Education*, 27, 459–473. doi:10.1080/02615470701380261

Handler J. F., & Hasenfeld, Y. (2007). *Blame welfare, ignore poverty and inequality*. New York, NY: Cambridge University Press.

Harding, S., Ferguson, M., & Radey, M. (2005). Does poverty matter? An analysis of courses on poverty at the top 50 schools of social work. *Arete*, 28(2), 39–53.

Hegar, R. (2012). Paulo Freire: Neglected mentor for social work. *Journal of Progressive Human Services*, 23, 159–177. doi:10.1080/10428232.2012.666726

Hessels, L. K., & van Lente, H. (2008). Re-thinking new knowledge production: A literature review and a research agenda. *Research Policy*, 37, 740–760. doi:10.1016/j.respol.2008.01.008

Horkheimer, M. (1982). *Critical theory*. New York, NY: Seabury Press.

International Federation of Social Workers (2010). *Poverty eradication and the role of social workers*. Retrieved from <http://ifsw.org/policies/poverty-eradication-and-the-role-for-social-workers/>

Jewell, J. R., Collins, K. V., Gargotto, L., & Dishon, A. J. (2009). Building the unsettling force: Social workers and the struggle for human rights. *Journal of Community Practice*, 17, 309–322. doi:10.1080/10705420903130471

Jones, C., & Lavalette, M. (2013). The two souls of social work: Exploring the roots of 'popular social work'. *Critical and Radical Social Work*, 1(2), 147–165. doi: 10.1332/204986013X673236

Kothari, U., & Hulme, D. (2003). *Narratives, stories and tales: Understanding poverty dynamics through life histories* [mimeo]. Manchester, England: Global Poverty Research Group, CSAE, University of Oxford/IDPM, University of Manchester.

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול באנשים החיים בעוני

- Krumer-Nevo, M. (2005). Listening to 'life knowledge': A new research direction in poverty studies. *International Journal of Social Welfare*, 14, 99–106. doi: 10.1111/j.1369-6866.2005.00346.x
- Lister, P. G. (2013). *Integrating social work theory and practice: A practical skills guide*. London, England: Routledge.
- Lowe, G., & Reid, N. (Eds.) (1999). *The professionalization of poverty: Social work and the poor in the twentieth century*. New York, NY: Aldine de Gruyter.
- MacKinnon, S. T. (2009). Social work intellectuals in twenty-first century: Critical social theory, critical social work and public engagement. *Social Work Education*, 28, 512–527. doi: 10.1080/02615470802406494
- Martin-Baró, I. (1994). *Writings for a liberation psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Miller, S. E., Tice, C. J., & Harnek-Hall, D. M. (2008). The generalist model: Where do the micro and macro converge? *Advances in Social Work*, 9, 79–90.
- Minuchin, P., Colapinto, J., & Minuchin, S. (2007). *Working with families of the poor* (2nd ed.). New York, NY: Guilford.
- Moane, G. (2003). Bridging the personal and the political: Practices for a liberation psychology. *American Journal of Community Psychology*, 31, 91–101. doi: 10.1023/A:1023026704576
- Mullaly, B. (2007). *The new structural social work: Ideology, theory, and practice*. Toronto, ON: Oxford University Press.
- Murali, V., & Oyeboode, F. (2004). Poverty, social inequality and mental health. *Advances in Psychiatric Treatment*, 10, 216–224. doi: 10.1192/apt.10.3.216
- Nelson, T. J. (2004). Low-income fathers. *Annual Review of Sociology*, 30, 427–451. doi: 10.1146/annurev.soc.29.010202.095947
- Nonn, T. (1998). Hitting bottom: Homelessness, poverty, and masculinity. In M. S. Kimmel, & M. A. Messner (Eds.), *Men's lives* (4th ed., pp. 318–327). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- O'Connor, A. (2001). *Poverty knowledge: Social science, social policy, and the poor in twentieth-century U.S. history*. Princeton, NJ: Princeton Policy Press.
- Offenheiser, R. C., & Holcombe, S. H. (2003). Challenges and opportunities in implementing a rights-based approach to development: An Oxfam America perspective. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 32, 268–301. doi: 10.1177/0899764003032002006
- Parrott, L. (2014). *Values and ethics in social work practice*. Exeter, UK: Learning Matters Ltd.
- Parto, J. A., Evans, M. K., & Zonderman, A. B. (2011). Symptoms of posttraumatic stress disorder among urban residents. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 199, 436–439. doi: 10.1097/NMD.0b013e3182214154
- Piven, F. F., & Cloward, R. A. (1993). *Regulating the poor: The functions of public welfare*. New York, NY: Vintage.
- Piven, F. F., & Ehrenreich, B. (2005). The truth about welfare reform. In L. Panitch & C. Leys (Eds.), *Telling the truth* (pp. 78–92). New York, NY: Monthly Review Press.
- Prilleltensky, I. (2008). The role of power in wellness, oppression, and liberation: The promise of psychopolitical validity. *Journal of Community Psychology*, 36, 116–136.

רוני סטריאר, מרים בן־עזון, הרס דיקמן, טנאא ח'שיבון, נטלי תורג'מן, מירי סלומון, חיירה על־חמרה ומאירה קיפרמן

- Probst, B. (2015). The eye regards itself: Benefits and challenges of reflexivity in qualitative social work research. *Social Work Research, 39*, 37–48. doi: 10.1093/swr/svu028
- Reingold, D., & Liu, H. (2009). Do poverty attitudes of social service agency directors influence organizational behavior? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 38*, 307–332. doi: 10.1177/0899764008316967
- Reisch, M., & Andrews, J. (2002). *The road not taken: A history of radical social work in the United States*. New York, NY: Brunner-Routledge.
- Richmond, M. (1907). *Friendly visiting among the poor: A handbook for charity workers*. New York, NY: Macmillan.
- Rogowsky, S. (2010). *Social work: The rise and fall of a profession*. Bristol, England: Policy Press.
- Rountree, M., & Pomeroy, E. (2010). Bridging the gaps among social justice, research, and practice. *Social Work, 55*, 293–295. doi: 10.1093/sw/55.4.293
- Rush, F. (2004). *Critical theory*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Schon, D. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. London, England: Temple Smith.
- Shamai, M., & Sharlin, S. (1996). Who writes the “therapeutic story” of families in extreme distress: Overcoming the coalition of despair. *Journal of Family Social Work, 1*(4), 65–82. doi: 10.1300/J039v01n04_06
- Shdaimah, C. S. (2008). Of pots of gold and pots of glue: Society’s maltreatment of America’s poorest children and their families. *Journal of Progressive Human Services, 19*(2), 92–111. doi:10.1080/10428230802475398
- Smith, L. (2005). Psychotherapy, classism, and the poor: Conspicuous by their absence. *American Psychologist, 60*, 687–696. doi: 10.1037/0003-066X.60.7.687
- Smith, L. (2010). *Psychology, poverty, and the end of social exclusion: Putting our practice to work*. New York, NY: Teachers College Press.
- Smith, L. (2013). So close and yet so far away: Social class, social exclusion, and mental health practice. *American Journal of Orthopsychiatry, 83*, 11–16. doi: 10.1111/ajop.12008
- Soss, J., Fording, R., & Schram, S. (2011). *Disciplining the poor: Neoliberal paternalism and the persistent power of race*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Strier, R. (2014). University-community partnerships: Fields of paradox. *Higher Education, 68*, 155–165. doi:10.1007/s10734-013-9698-5
- Strier, R., Feldman, G., & Shdaimah, C. (2012). The construction of social class in social work education: A study of introductory textbooks. *Journal of Teaching in Social Work, 32*, 406–420. doi: 10.1080/08841233.2012.667753
- Sue, D. W., & Sue, D. (2003). *Counseling the culturally diverse: Theory and practice* (4th ed.). New York, NY: John Wiley & Sons.
- Swick, K. J. (2008). Empowering the parent-child relationship in homeless and other high-risk parents and families. *Early Childhood Education Journal, 36*(2), 149–153. doi:10.1007/s10643-007-0228-x
- Townsend, P. (2006). Poverty and human rights: The role of social security and especially child benefit. *Hong Kong Journal of Social Work, 40*(1-2), 3–32. doi: 10.1142/S0219246206000039

עבודה סוציאלית ביקורתית נוגדת עוני: מסגרת קונצפטואלית לטיפול באנשים החיים בעוני

- Wacquant, L. (2009). *Punishing the poor: The neoliberal government of social insecurity*. Durham, NC: Duke University Press.
- Weaver, R. D., & Yun, S. H. (2011). Analyzing the attitude of undergraduate students toward poverty and impoverished persons: Does social work education make a difference? *Journal of Teaching in Social Work, 31*, 3–20. doi: 10.1080/08841233.2011.539125
- Wiggershaus, R. (1995). *The Frankfurt school*. Cambridge, England: Polity Press

